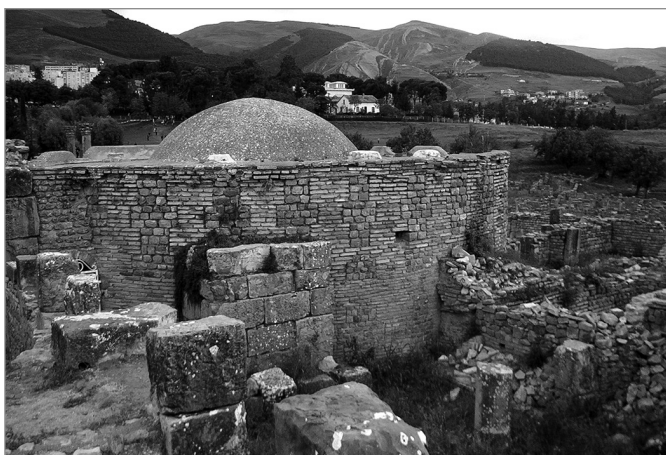

1

Christus volgen in de doop

Dit hoofdstuk gaat over de eerste stap die iemand in het vroege christendom moest nemen als hij christen werd: hij moest zich laten dopen. Het sacrament van de doop heeft vanaf het begin af aan een bijzondere zeggingskracht gehad. De doop werd slechts eenmaal in het hele leven bediend en tekende de gelovige voor het gehele leven. Ambrosius vergeleek het baptisterium, de plaats waar de doop bediend werd, met het heilige der heiligen, zo positief waardeerde hij dit sacrament. Augustinus geeft in zijn geschriften tegen de pelagianen aan dat de doop niet mag worden herhaald, zelfs al is zij bediend door mensen die afwijkende opvattingen hadden over de leer.

Djemila, het baptisterium, buitenzijde.

| De doop van Augustinus

De kerkvader Augustinus (354-430) geeft in zijn *Confessiones* (Belijdenissen) een persoonlijke terugblik op zijn eigen leven; daarbij denkt hij opnieuw aan het voor hem zeer bepalende moment van zijn eigen doop. Het blijkt voor hem een keerpunt in zijn leven te zijn. Als we het fragment van Augustinus lezen dat hierover gaat kunnen we onszelf meerdere dingen afvragen, maar een vraag die in dit verband zeker gesteld kan worden is de volgende: Waarom heeft de doop voor Augustinus zoveel betekenis? De doop maakt, zo blijkt uit onderstaand fragment, een geweldig grote indruk op Augustinus. Hij wordt er – in positieve zin – helemaal door van zijn stuk gebracht. Wat bij Augustinus overheerst is verwondering.

Er is verwondering bij hem over het feit dat God besloten heeft om de mensheid te redden. Dagen dacht hij daarover na. Hij kwam er niet over uitgedacht. Toen hij het zingen van de gemeente in Milaan hoorde, na zijn doop, werd hij overweldigd door emoties. Hij liet zijn tranen de vrije loop. Later schreef hij dit op in zijn *Belijdenissen* en liet daarbij niet onvermeld dat hij na zijn doop heel emotioneel was. Hij drukte dit niet weg. Hij beschouwde het niet als gênant om op deze manier emotioneel te zijn. Hij verwoordt het als volgt in zijn *Belijdenissen*:

En ik kon mij in die dagen niet verzadigen aan de wonderlijke liefelijkheid, gelegen in de overdenking van de diepte van Uw raadsbesluit tot redding der mensheid. Wat moest ik huilen bij de hymnen en lofliederen en gezangen! Wat werd ik geraakt toen ik die liefelijk klinkende stemmen in Uw kerk hoorde! Die stemmen stroomden mijn oren binnen en de waarheid druppelde helder in mijn hart en het verlangen om U te dienen ontstond in mijn hart en mijn tranen begonnen te stromen en het was mij goed om bij hen te zijn.²

Dat Augustinus zo hevig geëmotioneerd was is begrijpelijk als we zijn leven voor de doop nog eens overdenken. De periode voor zijn doop was voor hem een zoektocht naar de waarheid. Aanvankelijk was hij zelfs sceptisch over de vraag of hij ooit een antwoord zou kunnen vin-

den. Hij kwam in Milaan echter langzaam maar zeker terug van het Manicheïsme, een stroming die hem eerst antwoord leek te geven op zijn levensvragen, maar die hem na verloop van tijd niet meer kon bevredigen. Hij beseftte tegelijk dat de boodschap van het Evangelie bij Ambrosius wel degelijk inhoud had. Daarom bleef hij naar de kerk komen en luisteren. Naar hij zelf schrijft: van zondag tot zondag. Tot er uiteindelijk een radicale omkeer in zijn leven plaatsvond, een omkeer die er ook toe leidde dat hij zich wilde laten dopen, samen met zijn zoon Adeodatus en enkele vrienden.

Dit laatste laat ook heel mooi zien dat Augustinus niet in een geïsoleerde setting bezig was om ‘zijn zielenheil’ te vinden. Samen met zijn vrienden was hij hiernaar op zoek. Op zoek naar de waarheid. Later zou hij inzien dat deze waarheid in Christus gevonden wordt. En deze ontdekking deden ook zijn naaste vrienden.

Het oude baptisterium en doopvont onder de huidige dom van Milaan. Hierin werden mogelijk zowel Augustinus als zijn zoon Adeodatus gedoopt. De vorm van het doopvont, een achthoek (octagoon) is nog duidelijk herkenbaar.

2 Zie Augustinus, *Confessiones*, IX,7,14.

Uit de overgebleven werken van Ambrosius (337-397) weten we dat er in de week na de doop elke dag een ontmoeting plaatsvond tussen de bisschop en de pasgedoopten, de neofieten, waarin de bisschop opnieuw inging op de dooprituelen³ en welke betekenis en functie deze rituelen voor de gedoopten hadden.⁴

| **Tijdstip waarop de doop plaatsvond**

Tegenwoordig wordt het sacrament van de doop tijdens de eredienst bediend. In de Vroege Kerk gebeurde dat ook, maar tijdens een zeer speciale dienst, namelijk de dienst die gehouden werd met Pasen. Deze begon op zaterdagavond en ging door tot het Eerste Paasdag was, de dag waarop de Heere was opgestaan. Tijdens deze bijzondere dienst werden de catechumenen gedoopt.⁵ Ze verlieten de kerk en begaven zich naar het aan de kerk grenzende baptisterium. In dit baptisterium werd de doop bediend. Daarna begaven de pasgedoopten zich weer naar het eigenlijke kerkgebouw waar de andere gelovigen op hen wachtten.

Voordat we op de doop zelf nader zullen ingaan willen we eerst nog iets zeggen over wat het inhield om catechumeen te zijn en hoe catechumenen uiteindelijk het besluit namen om te worden gedoopt. Later komen we uitgebreider terug op het catechumenaat. We geven hier de belangrijkste uitgangspunten.

| **Wat het betekent om catechumeen te zijn**

Een catechumeen was iemand die zich serieus bezighield met het christelijke geloof en zich voorbereidde op de doop. De doop was in de Vroege Kerk een noodzakelijke stap om toegelaten te kunnen worden tot het avondmaal, de maaltijd des Heeren. De tijdsduur waarin de catechumeen zich voorbereidde op de doop kon verschillend zijn,

maar een periode van twee tot drie jaar was niet ongebruikelijk. Het ging erom dat men inzicht kreeg in de vroegchristelijke leer, deze terdege zou leren kennen en deze ook, als men eenmaal gedoopt was, als een kostbare schat zou weten te waarderen.

In de periode waarin iemand catechumeen was kreeg hij ook lessen in de christelijke leer en werden steeds de kerkdiensten bijgewoond. Het was niet toegestaan aanwezig te zijn bij de viering van de maaltijd des Heeren. Voordat het avondmaal gevierd werd verlieten de catechumenen en niet-gedoopte luisteraars het kerkgebouw.

Het lezen van christelijke literatuur werd als heel belangrijk gezien. De catechumenen lazen bijvoorbeeld het geschrift *De Herder van Hermas*, de *Didache* en andere apocriefe en canonieke geschriften. Deze geschriften hadden in de vroegchristelijke tijd een grote waarde; in sommige oude bijbelhandschriften zijn ze zelfs opgenomen bij de canonieke boeken. De catechumenen lazen deze boeken om inzicht te krijgen in de leef- en denkwereld van de christenen. We weten dat Ambrosius aan Augustinus, toen hij catechumeen was geworden, voorschreef om gedeelten uit de profeet Jesaja te gaan lezen, maar dat Augustinus hier als catechumeen niet doorheen kwam. Hij probeerde het wel, maar werd door de moeilijkheidsgraad afgeschrikt, lezen we in de *Confessiones*. Het schreef hierover een brief aan Ambrosius. In deze brief gaf hij aan wat zijn vroegere dwalingen waren:

In een brief deelde ik aan uw bisschop Ambrosius ... mijn vroegere dwalingen mee en mijn tegenwoordige wens, opdat hij mij raad zou kunnen geven, wat voor mij het beste zou zijn om van uw boeken te lezen, om des te beter voorbereid en des te meer geschikt te worden voor het ontvangen van een zo grote genade. En hij wees mij op de profeet Jesaja, naar ik geloof omdat deze meer dan de

-
- 3 Er wordt hier over 'dooprituelen' gesproken, omdat in de Vroege Kerk de doop wel het middelpunt van de doopplechtigheid was, maar ook als het ware 'omkaderd' was door andere gebruiken, bedoeld om de waarde van de doop te onderstrepen. In het Engels wordt hier gesproken over de 'baptism rituals'.
 - 4 De dooprituelen verschilden soms van opzet. Zo was er verschil tussen de kerkelijke traditie in Rome en Milaan.
 - 5 Met 'catechumenen' worden de doopleerlingen bedoeld, die zich voorbereidden op de doop.

anderen op duidelijke wijze het Evangelie en de roeping van de heidenen voorzegt heeft. Maar toen ik hem begon te lezen en niet begreep en meende, dat hij geheel zo was, stelde ik de lezing uit tot de tijd, dat ik meer geoefend zou zijn in de taal des Heeren.

Wat het betekent om neofiet te worden

De tijd van het catechumenaat, waarin een catechumeen een nauwere verbondenheid met de kerk nastreefde, steeds ook de kerkdiensten had bezocht en kennis had genomen van de voorschriften die het christelijke leven aan hem stelde, eindigde uiteindelijk met de doop. Dan veranderde een catechumeen in een neofiet. Tenminste als de catechumeen zich in zijn leer en leven zo had opgesteld als door de bisschop van hem verwacht en aan hem voorgeschreven was, zodat hij gedoopt kon worden. De term ‘neofiet’ is afgeleid van de Griekse term ‘νεοφυτος’, wat ‘een nieuw levend wezen/een nieuw kind’ of ‘een nieuwe plant’ betekent.

Dit naar aanleiding van Rom. 6:5: ‘Want indien wij met Hem één plant geworden zijn in de gelijkmaking van Zijn dood, zo zullen wij het ook zijn in de gelijkmaking van Zijn opstanding.’ In Rom. 6:5 wordt de Griekse term ‘συνφυτος’ gebruikt, ‘samen één plant’.

Aan het eind van deze periode van twee of drie jaar werd in een persoonlijk gesprek door bisschop en doopkandidaat teruggekeken op de achterliggende periode en dacht de bisschop met de catechumeen na over de vraag of de tijd rijp was om gedoopt te worden. Als dat niet zo was, werd er een jaar uitstel voorgesteld. Vond de bisschop echter dat de doopkandidaat eraan toe was, dan kon de doopkandidaat zijn naam opgeven om gedoopt te worden.⁶

Het opgeven van de naam

Het opgeven van de eigen naam om gedoopt te worden was een hele stap voor een catechumeen. Daardoor gaf hij of zij definitief aan gedoopt te willen worden en bij Christus te willen horen. En het was

tegelijk eigenlijk ook een erkenning van de eigen zonden, een belijdenis van de eigen zondigheid.

Ambrosius zegt dit in zijn catechese na de doop tegen de neofieten met zoveel woorden: 'Het feit dat je je naam opgaf, is op zich genomen al een belijdenis van de zonden die je hebt begaan.' Augustinus verliet om die reden het landgoed waar hij zich op dat moment bevond en begaf zich dus speciaal voor het opgeven van zijn naam naar Milaan. Hij zegt hierover: 'Toen daarna de tijd aanbrak, dat ik mij voor de doop moest opgeven, verlieten wij het landgoed en keerden wij terug naar Milaan.'

Het toeleven naar de sacramenten

Het wordt duidelijk, onder meer uit wat Augustinus in zijn *Belijdenissen* schrijft, dat de catechumenen toeleefden naar het moment waarop ze zouden worden gedoopt, om vervolgens onmiddellijk na de doop aan het sacrament van het heilig avondmaal te kunnen deelnemen. Na het opgeven van de eigen naam volgde er een ander belangrijk moment, de *traditio symboli*, het overdragen van de geloofsbelijdenis, die uit het hoofd moest worden geleerd en door de catechumenen in het openbaar moest worden opgezegd. In Milaan vond het opzeggen van deze geloofsbelijdenis in de kerk plaats op Witte Donderdag, dus in de week voor Pasen, als voorbereiding op Pasen. Niet in alle kerken gebeurde dit zo. Het opzeggen kon ook op andere dagen plaatsvinden.

Het vasten

Na Zijn doop werd Christus weggeleid in de woestijn. Na een periode van veertig dagen vasten werd Hij in de woestijn door de satan verzocht. Deze periode van veertig dagen vasten werd ook in de Vroege Kerk gepraktiseerd, maar dan als voorbereiding op de doop. Wanneer men het Evangelie leest valt op dat de praktijk in de Vroege Kerk omgekeerd was aan de situatie waarin Christus verkeerde. Christus

6 In het volgende hoofdstuk gaan we nog iets uitgebreider op het catechumenaat in.

werd immers eerst gedoopt en daarna pas verzocht, na een periode van veertig dagen vasten. Dat de volgorde omgedraaid was gold in de Vroege Kerk echter niet als een noemenswaardig bezwaar. Het belangrijkste was dat Christus veertig dagen had moeten vasten en dat deze beproeving van Christus ook van de dopelingen gevraagd wordt. Ze moesten net als Christus leren van zichzelf af te zien en om zichzelf te verloochenen, ook in het vasten. Het vasten vormde een essentieel onderdeel in het langzaam maar zeker toegroeien naar de bediening van de beide sacramenten in de paasnacht.

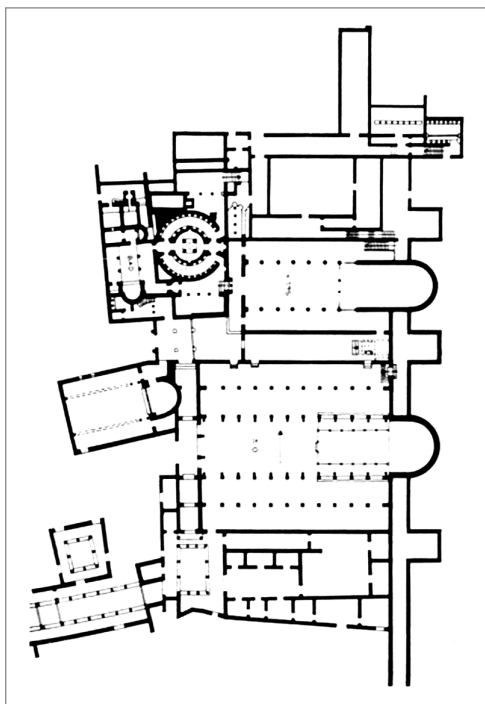
De doop als begin van een altyddurende verbintenis met Christus

De vroegchristelijke doop is het moment waarop de catechumeen definitief aan Christus verbonden wordt. In het volgende gedeelte gaan we hier dieper op in aan de hand van een aantal bewaard gebleven vroegchristelijke baptisteria. Immers, de doopplaatsen zelf, waar de verbintenis met Christus tot stand kwam, spreken door hun specifieke vorm en symbolische uitrusting een geheel eigen taal. Deze eigen taal, die vandaag bij veel christenen onbekend is, kan de bezoeker echter door haar betekenisvolle boodschap op een bijzondere manier bewust maken van de grote waarde die het sacrament van de doop in de Vroege Kerk bezat.

| De baptisteria van Djemila en Butrint

Het eerste baptisterium dat we bespreken ligt in Djemila. In deze Romeinse stad in Algerije, die helemaal opgegraven is, bevindt zich naast huizen en allerlei heidense tempels een uitgebreid vroegchristelijk kerkencomplex. Dit complex bestaat niet alleen uit diverse kerkgebouwen, maar beschikt ook nog over een aparte doopkerk, een baptisterium, dat vanwege zijn bouw en bijzondere karakter meteen de aandacht trekt. Om te beginnen is de vorm voor de huidige bezoeker zeer verrassend: het is rond van vorm, met een binnencirkel en een buitencirkel, en ligt voor het eigenlijke kerkencomplex; het is

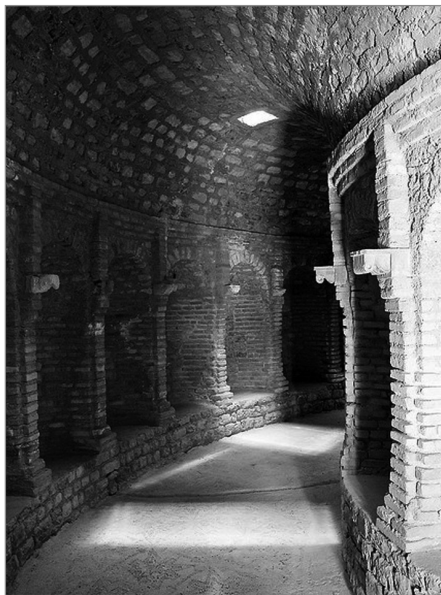
er via een tussenbouw ook mee verbonden. De plattegrond geeft een beeld van het kerkencomplex en het aan deze kerken verbonden baptisterium.

Het baptisterium van Djemila (Algerije).

In het middelpunt van de binnencirkel van het baptisterium van Djemila staat het eigenlijke doopvont, voorzien van een hoog oprijzend baldakijn, alles in steen uitgevoerd, alles gericht op grote duurzaamheid en getuigend van de indrukwekkende boodschap die van dit doopvont uitgaat. Want dit doopvont is tegelijk een graf. In dit graf zal de dopeling afdalen en er aan de andere zijde weer uit opstaan, samen met Christus.

De buitencirkel van het baptisterium in Djemila is voorzien van kledingnissen. Hierin borgen de catechumenen hun kleren op wanneer ze zich ten doop begaven. Geheel ontdaan van hun vroegere kleren, symbolisch gesproken ontdaan van de bekleding van de oude mens, ging de catechumeen naar de binnenruimte toe om daar te worden gereinigd in het bloed van het Lam en daarna de witte klederen aan te doen, die men ontving nadat men gedoopt was. Bij de doop zelf was men niet gekleed, maar naakt, net zoals Adam die eens samen met God wandelde. Maar ook naakt als Adam die gezondigd had en zijn naaktheid daardoor ontdekte.

De buitencirkel van het baptisterium.

Op de drempel die de binnencirkel van de buitencirkel scheidt staat een bijbeltekst uit de Psalmen (Ps. 34:6a in de Vulgata-editie): ACCEDITE AD EUM ET ILLUMINAMINI – Nadert tot Hem en laat u verlichten. Deze tekst nodigt de catechumeen die de binnencirkel betreedt uit

om tot God te naderen. In het centrum van deze binnencirkel zal God zich manifesteren, namelijk in het doopvont, waar de catechumeen gewassen en gereinigd zal worden van al zijn zonden. Hij zal sterven aan zichzelf, maar daarna opstaan in Christus, Die hem redt van de dood en het eeuwige leven zal schenken. Door de dood in de doop zal hij komen tot de Drie-enige God Die hem uit genade zijn zonden zal vergeven. Zijn zonden die rood zijn als scharlaken zullen worden afgewassen en worden weggenomen en hij zal witter zijn dan sneeuw, gewassen in het bloed van het Lam.

Vissen in het mozaïek op de bodem van het doopvont.

In Djemila bevinden zich in de binnencirkel veel mozaïeken, die een symbolische betekenis hebben. Op de bodem van het doopvont zijn vissen afgebeeld, symbolische verwijzingen naar de gelovigen die Christus (=IXTHYS) willen volgen. In de vloer rond het doopvont

komen we zeeplanten tegen, maar ook dolfinnachtige vissen, octopus-
sen en zeesterren. Een prachtige beeldtaal komt ons tegemoet. Het
rijk geschakeerde dierenleven van de zee wordt ons hier getoond.

Maar er is nog meer. In het middelpunt van het gebouw, op de
bodem van het vont, te midden van de vissen, die eromheen lijken te
zwemmen, is een heel kleine cirkel in mozaïek aangebracht. In deze
kleine cirkel is een Grieks kruis te zien, een duidelijke verwijzing naar
Christus Zelf. Is de kan te midden van de vissen symbool voor de wijn-
kan? Dit lijkt wel aannemelijk als we het mozaïek uit de Caupona di
Fortunato uit Ostia (bij Rome) ermee vergelijken. Ook hier is een kan
afgebeeld die voor wijn gebruikt werd, er staat in het vloermozaïek
zelfs bij vermeld: BIBE, dat wil zeggen: 'Drink!' De vorm is die van
een krater, een klassieke Griekse vaas.

Ook in dit mozaïek uit Ostia (bij Rome) is een wijnkan (krater) afgebeeld.

Wordt in deze intieme binnencirkel al een verband gelegd met het
heilig avondmaal? In ieder geval staat vast dat de afgebeelde kan een
wijnkan kan voorstellen. Een oinochoe (wijnkan) met twee oren
komt al voor in de Griekse wereld en is ook in de Romeinse wereld
bekend.

Minder aannemelijk is het dat deze vaas een hydria (waterkan)
voorstelt. Immers, als het om water gaat en dan speciaal om het
levende water, om Christus Zelf, dan worden – zo blijkt uit andere

baptisteriamozaïeken – ook herten afgebeeld die water drinken uit een bron. Hiermee wordt Psalm 42 typologisch uitgebeeld. De herten staan symbool voor de gelovigen. De kan wordt in andere mozaïeken bovendien ook weergegeven in combinatie met wijnranken en wijntrossen.

Dit alles is bijvoorbeeld het geval in het baptisterium van Butrint. Hier zijn de wijnkan en de bron van het levende water in twee verschillende mozaïeken, apart van elkaar, weergegeven. In andere baptisteria zien we daarentegen weer dat de symboliek ook kan samengaan in één groot mozaïek, waar al deze elementen tegelijk inzitten. Het lijkt erop dat zo'n complete mozaïek, waar alle symboliek in één mozaïek is weergegeven, ook veel vaker voorkomt, dan twee aparte mozaïeken.

Het doopvont in Djemila.

Dat in de wijnkan in Djemila watergolven zijn weergegeven heeft ook hier te maken met het feit dat Christus het levende water is. In de symboliek blijkt dat niet alleen de herten van het water drinken, ook pauwen (gelovigen) kunnen drinken van dit levende water, zo blijkt uit andere mozaïeken (Aya Sophia) die later nog worden besproken.

Hier in Djemila zijn zelfs twee vissen als symbool voor de gelovigen afgebeeld aan weerszijden van de wijnkan.

De kerkvader Ambrosius gebruikt deze vissensymboliek ook in zijn preken aan de pasgedoopten. Hij herinnert hen eraan dat zij vis-sen zijn, die moeten zwemmen in het water van deze wereld en zo Christus moeten volgen.

Het hieronder afgebeelde mozaïek, met twee pauwen die samen met een vaas zijn afgebeeld, heeft in het midden opnieuw een wijnkan, waaruit de gelovigen straks mogen drinken. Er zijn ook wijnranken te zien die uit de vaas te voorschijn komen. Hierin is de gelovige getekend: 'Ik ben de ware Wijnstok en u bent de ranken.' Dit mozaïek is afkomstig uit het baptisterium van het Griekse Khersonesus, Sevastopol. De pauwen geven de onsterfelijkheid en het eeuwige leven in het toekomstige paradijs aan. Zij vormen een symbool voor de gelovigen.

Mozaïek met twee pauwen en een wijnkan.